

CÂTEVA MONUMENTE EPIGRAFICE ȘI SCULPTURALE DIN EPOCA SCLAVAGISTĂ ROMANĂ

În multe Muzee ale țării, în colecții particulare sau răslețite în cele mai variate locuri, se mai găsesc diferite obiecte arheologice, monumente de piatră, sculpturale sau epigrafice, obiecte mărunte, material ceramic, etc., neprelucrate și nepublicate.

Unele din aceste monumente comentate izolat pot fi de un real folos pentru completarea cunoștințelor noastre în domeniul istoric. Dar chiar și atunci când valoarea lor documentară este mai scăzută, punerea lor în lumină prin studiere și publicare se impune dela sine.

În cele de mai jos vom descrie câteva monumente de acest fel, păstrate cele mai multe în Muzeul Regional din Deva și provenite de pe teritoriul hunedorean.

Ca timp ele aparțin epocii sclavagiste romane, încadrându-se secolului al II-lea, al III-lea al erei noastre.

1. *Altar închinat zeilor „Dibus Patronis”*. Este executat în conglomerat calcaros (fig. 1 și 2).

Înălțimea monumentului, este de 0,45 m, lățimea de 0,22 m, iar grosimea de 0,16 m.

Câmpul inscripției e de 22×16 cm. Literele sunt înalte de $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ cm.

Monumentul a fost aflat în hotarele actualei comune Cigmău (ant. *Germisara*), la locul numit „Progadie”, cu prilejul unor lucrări agricole. *Germisara*, după cum se știe, este un nume dacic însemnând *apă caldă*.

Altarul se află la Deva în posesiune particulară.

Monumentul simplu ca formă și execuție, deși nu s'a conservat prea bine, totuși, poate fi citit în întregime.

Literele sunt neegale și uneori, înghesuite una în cealaltă.

Fig. 1

Textul inscripției

M AV CAL	Marcus Au(relius) Cal-
PVRNIANVS	purnianus
N. S. B. DI	(Centurio) N(umeri) S(ingu-
BVS PATR	larium) B(ritannicorum) Di-
ONIS V L	bus Patr-
M	onis v(otum) l(ibens)
	(erito) [s(olvit)]

Inscripția C. I. L. III, Nr. 1396 arată că un *Numerus Brittonum* a staționat la *Germisara*, în jumătatea a doua a veacului al doilea al erei noastre (186) ¹. Acest *numerus* este foarte probabil identic cu: *Numerus Singularium Brittonum* (sau *Britannicorum*) atestat prin stampile, după cum, se susține de obicei.

Numerus Singularium Brit. este, așa dar, o trupă neregulată a cărei existență este atestată la *Germisara*, mai ales, prin stampilele de pe cărăminzi, foarte frecvente.

Numeri, aceste corpuri de trupă, erau formate, exceptând pe comandant, din elemente străine. În cazul de față, din Britani, care, după răscoala lor din anul 142 al erei noastre, au fost trimiși în Dacia².

Marcus Aurelius Calpurnianus era gradat în acest corp de trupă, alcătuit din „barbari”, dar comandat, după cum era obiceiul, desigur, de către un Roman, de un *praepositus*, sau, mai rar, de către un *praefectus* sau *tribunus*³.

Calpurnianus, ofițer subaltern, trebuia să fie, deci, potrivit obiceiului, un neroman, probabil un dac.

¹ Pauly-Wissowa, RE, sub „Numerus”; Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Panonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Berlin, 1938, p. 202—204.

² Wagner, o. c.

³ Pauly-Wissowa, RE, XVIII, 1327—1341. G. Cantacuzino, Câteva corpuri barbare din armata romană dela August la Gallienus, București, 1937, p. 194—201.

Numele acestui personaj ne îndreaptă și el spre fixarea datei existenței acestei trupe neregulate la Germisara și, prin urmare, și data ridicării monumentului nostru în partea a doua a secolului al doilea al erei noastre.

Marcus Aurelius Calpurnianus, fiind un provincial, și-a luat numele cu care este amintit în textul inscripției de pe monument, fără îndoială mai târziu.

M. Aurelius ne face să ne gândim la împăratul cu acest nume, *Marcus Aurelius*, 161—183, în timpul căruia și dela care centurionul nostru și-a putut lua cetățenia și numele.

Cognomenul *Calpurnianus* ne face să ne gândim la guvernatorul Daciei *P. Calpurnius Proculus* din aceeași epocă, jumătatea a doua a veacului al doilea, la care mai adăugăm, faptul amintit mai sus, că din inscripția C. I. L. III, 1396, rezultă că N. S. B. a staționat la *Germisara* pe la anul 186 al erei noastre.

Toate datele, astfel interpretate, converg spre partea a doua a secolului al II-lea al erei noastre. De urmărit la inscripția noastră forma populară a dativului plural *Dibus* (în loc de *diis*), care se mai găsește în Dacia, ca și *patronis* (pentru *patriis*). Sub „*dii patroni*” (patrii) se înțeleg divinități locale, dacice.

2. *Altar închinat lui Sol Invictus*. Este executat din piatră de var. Înalt de 0,45 m, lat de 0,25 m, gros de 0,20 m. Câmpul de inscripție, 23 × 21 cm. Literele, înalte de 3—4 cm (fig. 3).

Monumentul a fost găsit în hotarele comunei Cigmău (ant. *Germisara*), la locul numit „*Progradie*”, cu prilejul unor lucrări agricole. Se află expus în Muzeul din Deva.

Monumentul este simplu, atât ca formă, cât și ca execuție.

Pe latura din față, sus, are stilizate frunze de acant (sau, poate, ove sumar executate și, acum, tocite). Aceeași ornamentație pare să o fi avut și în partea de jos a feței cu inscripția.

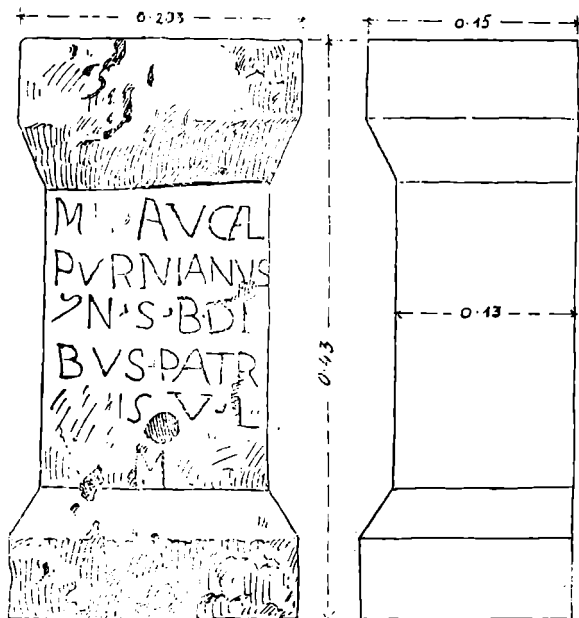

Fig. 2

În spate, altarul este sumar lucrat. De altfel, nici literele nu sunt prea îngrijit tăiate.

Fig. 3

Textul inscripției

SOLI INV	Soli Inv-
ICTO SAC	icto Sac-
RVM AEL	rum Ael(ius)
IVIIVS VS	Iulius V(otum) S(olvit)
L. M.	L(ibens) M(erito)

Așa dar, monumentul este ridicat în cinstea zeului: *Mitras: Soli invictus*.

Dedicantul, *Aelius Iulius*, este cunoscut și de pe unele cărămizi

Fig. 4

stampilate, aflate la *Apulum* (localitate vecină cu *Germisara*) (C.I.L. III, Nr. 80656) făcând parte din *Legiunea XIII-a Gemina*, unitate care a lăsat urme prin detașamentele sale în aproape toate localitățile romane din Dacia.

Elemente din această legiune au staționat și la *Germisara*. Existența lor în acest loc este atestată prin cărămizile stampilate aflate aci, C.I.L. III, Nr. 13751 b. E greu de precizat dacă între aceștia este vreo legătură.

3. *Monument votiv ridicat lui Deus Aeternus*. Fragment de monument, din piatră de nisip, în formă de fus de coloană (fig. 4). Înălțimea actuală a monumentului e de 0,45 m. Diametrul de 0,32 m.

A fost găsit în așezarea romană din hotarele actualei localități Cigmău (ant. *Germisara*).

În prezent, monumentul se află așezat în fața porții unui locuitor din acea comună.

Textul inscripției este deteriorat și nu s'a păstrat în întregime. În condiții destul de dificile, am putut citi, în parte, inscripția de pe monument. Mișcat din locul unde se află acum, și cercetat în împrejurări mai favorabile, poate că s'ar mai putea descifra vreo câteva litere din textul inscripției. Nu cred însă că s'ar mai putea completa ceva la înțelesul monumentului.

Textul inscripției

D E O A/E/	Deo Ac-
T E R/ — /AV(R)	ter(no) Aur(elius)
M A X I M V S	Maximus
D E C. C O L	Dec(urio) Col(oniae),
Q V E. M. APV	Que(stor) M(unicipii) Apu(lensis)
/...../POSVposu(it)
.....	

Prin urmare, monumentul a fost ridicat lui *Deus Aeternus* de către *Aurelius Maximus*, care avea funcțiunea de decurion în colonia și de *quaestor* în municipiul *Apulum*.

Pe un *Aurelius Maximus* îl mai aflăm amintit în câteva inscripții din localitatea *Apulum*, C.I.L., III, 1109, 1110 și 1218.

În monumentul publicat în C.I.L. III, 1218 ca și în cel publicat aci, *Aurelius Maximus* are calitatea de *quaestor*. Din inscripția C.I.L. III, 1218, mai vedem că această funcțiune o deține la *Apulum* împreună cu colegul său *Ulpus Artemidorus*⁴.

Din textul inscripției nu putem ști care a fost împrejurarea care l-a adus pe *Aurelius Maximus* la *Germisara*, unde ridică monumentul, dar e foarte probabil să fi fost un vizitator al băilor din vecinătatea acestei așezări.

Pe *Deus Aeternus* îl aflăm amintit și într-o inscripție dela *Apulum*, ridicată de *Clodia Maxima*, C.I.L., III, 7737.

În ce privește data monumentului, putem observa următoarele. În jurul castrului Legiunii a XIII-a Gemina. din ținutul actualului oraș Alba Iulia, s'au format două localități: *Municipium Apulensis* și *Colonia Apulensis*⁵. Prima, *Municipium Aur. Apulense* este ridicat la rangul de *colonia* pe la sfârșitul veacului al II-lea al e. n. după anul 180.

A doua localitate *Municipium Sept. Apulense* este ridicat din *vicus* la *municipium* pe la anul 200 și ține până la 250, când, pe timpul lui Decius, e înălțat și el la gradul de *colonia*.

Data monumentului nostru este deci 200—250 al erei noastre.

⁴ C. I. L. III, 1218: INSTANTIBVS VLP. ARTEMIDORO. ET AVR. MAXIMO QVAESTORIBVS.

⁵ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 128—129 și Nota 4.

4. *Altar închinat lui Jupiter Optimus Maximus*. Fragmentul rămas reprezintă partea de sus a monumentului (fig. 5).

Este din augit-andezit, piatră exploatăă, în antichitate ca și acum, în Valea Mureșului, la Uroi (Simeria). Această piatră este foarte des folosită în așezările romane de pe valea Mureșului hunedorean, atât la executarea

monumentelor epigrafice cât și, mai ales, la monumentele reliefate, în special la cele funerare.

Fragmentul de monument păstrat este înalt de 0,35 m, lat de 0,30 m, gros de 0,30 m. Literele sunt înalte de 4—5 cm.

Ca și monumentul precedent, a fost aflat în hotarele actualei comune Cigmău (ant. *Germisara*), la locul numit „Progadie”, cu ocazia lucrărilor agricole.

Monumentul se află în Muzeul Regional din Deva.

În partea de sus, pe toate patru fețele, altarul are o frumoasă profilatură. Fără îndoială că aceeași profilatură a existat și în partea de jos (acum lipsă) a monumentului.

Tot în partea superioară, la mijloc, în față și în spate, monumentul se termină cu câte un mic fronton, iar lateral, la dreapta și la stânga, se află câte un sul pe care, longitudinal, sunt reprezentate în relief câte trei șiruri de astragale (nu cred să fie fulgere). Cele două suluri poartă la mijloc transversal niște cercuri reliefate (o legătură peste mijlocul sulurilor).

La cele două capete, fiecare sul are incizate câteva cercuri concentrice.

Frontonul, poartă de asemenea niște incizii lineare paralele, ce pornesc din vârful triunghiului în jos, spre dreapta și spre stânga.

Fig. 5

Intreg monumentul a fost frumos executat. Literele însă nu sunt dintre cele mai îngrijite. Erau vopsite cu roșu; urmele de vopsea se mai observă pe unele litere.

Textul inscripției

I. O. M.	I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C. VALERIV (S)	C(aius) Valerius
I V S T V SSS.	Iustus s(usceptum) s(olvit)

Deși în C. I. L. III cognomenul *Iustus* apare de multe ori, nu am putut stabili o legătură precisă între C. *Valerius Iustus* din această inscripție și ceilalți, *Iustus*, pomeniți pe monumente de obicei, fără *nomen gentile*.

5. *Altar închinat lui Liber Pater*. E din trahit, piatră destul de rar întrebuințată la executarea monumentelor dela Micia (fig. 6).

Înălțimea monumentului e de 0,45 m, lățimea de 0,34 m, grosimea de 0,26 m. Câmpul de inscripție, 0,30 × 0,28 m. Literele, înalte de 4 cm.

Monumentul a fost găsit în hotarele comunei Vețel (ant. *Micla*) cu câțiva ani în urmă, la Vest de cantonul C. F.R. Nr. 301, între șosea și linia ferată. A ieșit la iveală în cursul unor lucrări agricole. A fost folosit de către săteanul descoperitor ca treaptă la ușa casei.

În prezent monumentul se află expus în Muzeul Regional din Deva. Este simplu atât ca formă cât și ca execuție. Singura ornamentație este profilatura foarte simplă, care încadrează sus și jos câmpul inscripției. Aceași profilatură simplă o aflăm și pe cele două fețe laterale. Spatele monumentului este sumar cioplit.

Literele nu sunt dintre cele mai frumoase.

Textul inscripției

LIBERO P. E L	Libero P(atri) El-
V I. A B A S	vi(us) Abas-
C A N T V (S)	cantu (s)
V O. S. L.	vo(tum)s(olvit) l(ibens)
M.	m(erito)

Fig. 6

Abascantus arată originea orientală, mai bine zis greacă, a dedicantului. Acest cognomen este frecvent mai ales în Dalmația. În Dacia mai este amintit odată la Plugova, într-o inscripție cu lectura nu tocmai sigură (C.I.L. III, 8012). Se pare că și pe inscripția de la Plugova lectura corectă a numelui e tot *Elvius Abascantus*.

La *Micia*, zeitatea *Liber* este amintită pentru prima dată în acest monument.

6. *Altar închinat lui Jupiter Optimus Maximus Dolichenus Commagenus* (fig. 7). Monumentul este lucrat din piatră de nisip, material des întrebuințat la *Micia*, locul de descoperire al altarului.

Este înalt de 1 m, lat de 0,50 m, gros de 0,45 m.

Câmpul de inscripție e de $0,48 \times 0,42$ m. Literele, înalte de 5 cm.

Locul de origine al monumentului, în hotarele actualei comune Vețel (ant. *Micia*), la Sud de linia ferată și Vest de cantonul C.F.R. Nr. 301, între linia ferată și șosea, nu departe de castru. A fost găsit în toamna anului 1943 de către proprietarul locului.

În prezent, monumentul se află în Muzeul Regional Deva.

Câmpul inscripției, cât și cele două fețe laterale sunt limitate jos și sus de câte o profilatură simplă. În partea de sus, deasupra profilaturii, fața principală a monumentului a fost ornamentată, se pare, cu semipalmete. Piatra fiind tocită în acest loc, faptul nu poate fi constatat cu siguranță.

În partea superioară, la mijloc, monumentul are o excavație circulară cu diametrul de 21 cm și adâncă de 5 cm.

Fig. 7

Ca execuție, luând în considerare și materialul din care este făcut, piatra de nisip, deci material mai puțin propriu fasonatului, monumentul este destul de reușit.

Partea din spate, ca aproape în toate cazurile, este cioplită numai sumar.

Literele, acum unele cam șterse, de asemenea, erau frumos executate. Textul epigrafic ocupă, de altfel, numai partea de sus a câmpului de inscripție, partea de jos, mai bine de jumătate, rămânând liberă.

Textul inscripției

I. O. M. D. C.	I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) C(ommageno)
I V L. T R O P H	Iul(ius) Troph-
I M (V S) V O. (S)	im(us) vo(tum) s(olvit)
(L M)	(libens merito)

Jupiter Optimus Maximus Dolichenus, zeitate destul de frecventă în Dacia, este cunoscută și din alte inscripții provenite din *Micia*.

Numele dedicantului, *Trophimus*, arată originea străină, greacă, a acestuia.

7. *Altar închinat zeiței „Dia Virgini Augustae Sacrum”*. E executat din augit-andezit, din cariera romană dela Uroi, Simeria.

Înălțimea monumentului e de 0,60 m, lățimea de 0,26 m, iar grosimea de 0,30 m.

Câmpul inscripției: 26 × 25 cm.

Monumentul a fost aflat în hotarul actualei comune Veșel (ant. *Micia*), în partea de hotar „Liverea”, dela Castru spre Vest.

Partea din dos a monumentului este spartă. În vârf prezintă o excavație circulară pentru aducerea jertfelor.

Laturea din stânga și din dreapta a monumentului este ornamentată cu o profilatură reliefată în zig-zag.

Inscripția este executată între liniaturi. Literele sunt rudimentar tăiate.

Textul inscripției

D I A E V	Diae V(irgini)
A U G S A C	Aug(ustae) Sac(rum)

În textul epigrafic nu este amintit, așa dar, decât numele divinității. Nici nu a existat pe monument decât textul de mai sus, după care urmează stilizată o frunză de iederă, în mărime naturală.

La *Micia* divinitatea *Dia Virgini Augustae Sacrum* apare pentru prima dată în acest monument. Sub acest nume, se ascunde zeitatea punică *Tani* cu care era identificată împărăteasa Iulia Domna ⁶.

8. *Monument epigrafic*, din piatră de marmoră, scoasă din cariera romană dela Bucova (lângă Sarmizegetusa) (fig. 8).

Dimensiunile: înalt de 0,48 m, lat de 0,75 m, gros de 0,17 m.

Fig. 8

marginii, iar la mijloc are ca ornament o rozetă din care se desprind, spre dreapta și spre stânga, frunze stilizate.

Înălțimea frontonului este de 20 cm.

În partea de jos, se află inscripția. Câmpul inscripției este de 21 × 63 cm.

Textul inscripției

FL. MAXIMVS. ET. ING. SVPERST	Fl(avius) Maximus et Ing(enuvius) Superst(es)
(S) TATERAM. PVBLICAM. C(ON)	stateram publicam con-
(S)ERVATORE. LIB. PVBLICO. PO(S)	servatore lib(erto) publico pos(uerunt)
L. D. D. D.	l(ocus) d(atatus) d(ecreto) d(ecurionum)

Din textul inscripției rezultă prin urmare că *Flavius Maximus* și *Ingenuvius Superstes* au așezat o balanță publică (*statera publica*), în urma hotărârii *duumvirilor*. Faptul s'a petrecut în capitala provinciei, la *Sarmizegetusa*.

Primul dedicant al monumentului este *Flavius Maximus*, al doilea, în ordinea menționării în inscripție, este *Ingenuvius Superstes*.

⁶ Vezi Anuarul Inst. de Stud. Cl. Cluj, I, 1928—32, p. 88.

Ingenuvius este atestat ca *nomen gentile* și în alte cazuri pe monumentele romane ⁷.

Unul din aceste monumente, pe care este amintit un *Ingenuvius*, provine din *Germisara*, un „pagus” al *Sarmizegetusei*, lângă Geoagiu, în hotarul comunei Cigmău ⁸.

La fel *Superstes*: este un *cognomen* menționat în mai multe inscripții ⁹.

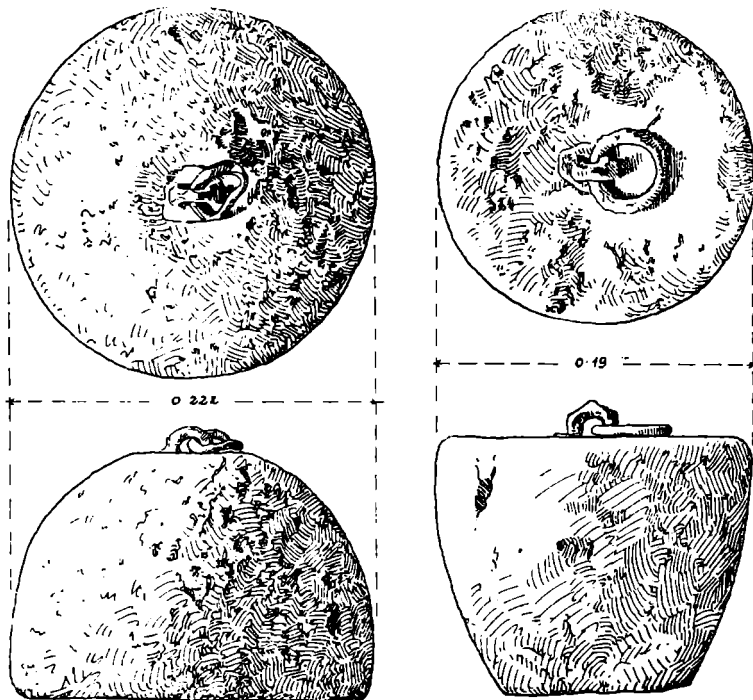

Fig. 9

Statera este, după cum se știe, o balanță cu cele două brațe inegale ¹⁰.

O asemenea instalație își avea în antichitate, ca și astăzi de altfel, însemnătatea ei practică.

Nu odată în imperiul roman textele epigrafice ne amintesc asemenea instalații gospodărești ¹¹.

Balanțele publice — *statera publica* — expuse în piețele publice, erau date în custodia cuiva, care îngrijea și supraveghea întrebuințarea lor și a

⁷ C. I. L. III, 1400, 10836.

⁸ C. I. L. III, 1400 și p. 225.

⁹ Idem, Nr. 1096, 6126, 7775, 12574.

¹⁰ Cagnat-Chapot, Manuel d'archéologie romain. II, p. 257; Daremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines sub vocibus: *Libra*, *Trutina*.

¹¹ C. I. L. IX, Nr. 1656; XI, Nr. 5695, 6375; VI, Nr. 29685, etc.

greutăților. Așa se vede din unele inscripții, ca, de exemplu C. I. L. VI, Nr. 282 = Dessau, I. L. S. Nr. 5615 sau C. I. L. X, Nr. 1453 = Dessau, I. L. S. Nr. 5616.

În sensul acesta, trebuie explicate și cuvintele *conservatore liberto publico* din inscripția publicată în lucrarea de față.

În cazul monumentului nostru, custodele era un *libertus publicus*, deci un fost *servus publicus* (sclav)¹².

Fig. 10

9. *Greutăți de cântar*. Fiind vorba în cele de mai sus de un cântar public, socotim nimerit a face cunoscut în legătură cu aceasta și niște anexe ale unei astfel de instalații, și anume trei greutăți pentru cântar (fig. 9).

Greutățile pentru cântar puteau fi din metal sau din piatră. Cele publicate de noi sunt două aflate la Micia, din piatră (una din piatră de Uroiș) — augit-andezit, — alta din

piatră de nisip), iar a treia, aflată la Sarmizegetusa, din plumb.

Una din cele de piatră (fig. 9 a), are forma semisferică, a doua din piatră fig. 9/b, și cea din metal au forma unor trunchiuri de con.

Cele două greutăți din piatră au în partea de sus câte o verigă fixată prin câte un cârlig de fier și plumb topit. Și cea metalică are o mică urechiușe pentru prins și fixat la cântar.

Cele trei greutăți au următoarele valori. Greutatea semisferică din piatră fig. 9/a, cântărește, după valoarea ponderală de azi, 8,930 g. A doua, tot din piatră fig. 9/b, cântărește 8,330 g. Este neîndoios că, ambele aceste greutăți reprezentau, inițial, aceeași valoare. Mai aproape de greutatea ei originală, este cea de 8,930 g, căci piatra din care este făcută aceasta este mai consistentă, nu se sfarmă, pe când cealaltă, fiind din piatră de nisip, a pierdut mai mult din greutatea originală. Prin urmare, în calculul actual de greutate, ele au cântărit ceva mai mult de 9 kg.

La Romani, avem ca unitate ponderală mai mare *libra* sau *as*, (327,45 g). Prin urmare 9,822 g, valoarea ponderală inițială a greutăților noastre, este egală cu *30 de as (tricassis)*.

¹² *Libertus publicus* se mai află amintit pe inscripțiile din Dacia, ex. C. I. L. III. Nr. 7906: *Liberti et servi publici* (Sarmizegetusa).

A treia greutate, cea metalică, cântărește după valoarea de azi 1,200 kg; ceea ce pentru antichitatea romană corespunde la 4 *as* = *quadrussis*.

Ca și la cele de mai sus în valoarea de azi și greutatea în plumb arată o mică diferență în minus (*quadrussis*) după valoarea de azi ar fi 1,300 g. Se explică prin tocire sau ruginirea și deteriorarea verigilor pentru a-târnat.

10. *Tablă funerară romană*, din piatră de marmoră din cariera dela Bucova (lângă Sarmizegetusa) fig. 10).

Proveniența monumentului, necropola din Sarmizegetusa. Se află în Muzeul Arheologic din această localitate.

Dimensiunile: 1,08 × 0,62 × 0,12 m. Câmpul inscripției: 0,90 × 0,38. Literele, înalte de 4 cm.

Inscripția e încadrată într'un chenar profilat.

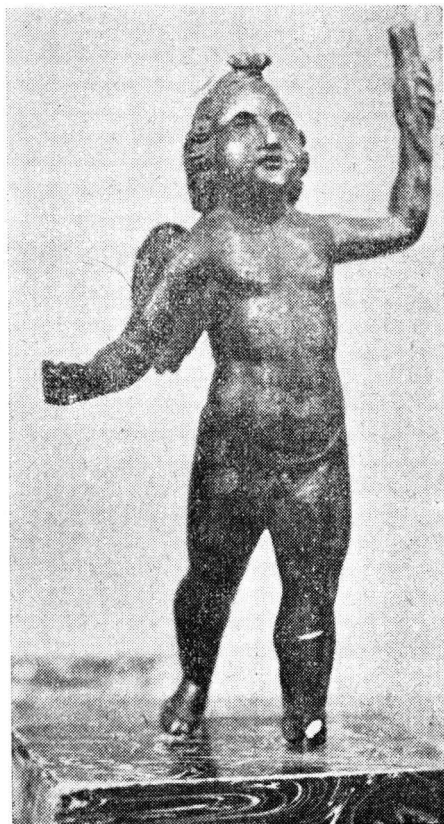

Fig. 11

Textul inscripției

D. M.	D(is) M(anibus)
C. TVRPILLAE VIX A/N...../	C. Turpillae vixit an/(nis.....)/
ITEM	item
CARO CAES. N. V. (VIX AN...)	Caro Caes (aris)n (ostri)v(ernae)/vix(it) an(nis)/
HERCVLANUS/AVG. LIB/ADIVT/AB/Herculanus/Aug(usti) lib(ertus)/adju(tor) t/ab	(ularii)
VXORI ET FILIO BENEMERENT	uxori et filio bene merent (ibus)
FECIT	fecit

Herculanus este un nume adesea întâlnit la sclavii din **Dacia**.

11. *Statuetă din bronz*. A fost găsită în hotarul comunei Valea Lupului, localitate situată pe cursul superior al Streiului (fig. 11).

Obiectul se află în colecția Muzeului Regional din Deva. Are o înălțime de 16 cm.

Reprezintă un geniu înaripat în mers. În mâna stângă, ridicată în sus, ține o faclă, sau, poate, un corn al abundenței. Partea superioară a acestei statuete lipsind, nu se poate preciza cu hotărîre dacă reprezenta una sau alta din cele două posibilități. Geniile pot fi reprezentate după natura lor, cu aceste elemente, în primul rând de ordin simbolic.

Statueta e armonic concepută și niciun amănunt anatomic nu este neglijat. Aripile figurii și coafura sunt cu multă grijă executate.

Fig. 12

Părul, în partea inferioară a capului este pieptănat înapoi și cade în bucle bogate și bine conturate, iar în partea superioară a capului este tras în sus și legat în față, deasupra frunții, într'un fel de moț trilobat.

12. *Mânere de vase din lut ars reliefate.* În cele ce urmează vom descrie și interpreta patru fragmente de mânere de vase de sacrificiu din lut, aflate în Dacia, interesante, pe de o parte din cauza materialului din care sunt făcute — lut ars (căci vasele de sacrificiu erau executate de obicei din metal, din metal nobil chiar), pe de altă parte din punct de vedere al reprezentărilor de pe ele, cât și în ce privește felul executării.

Locul de proveniență al tuturor acestor fragmente de mânere este localitatea Cristești (Reg. Mureș).

Se știe că așezarea dela Cristești, aparținătoare epocii sclavagiste romane, avea un vast atelier de olărie, fapt confirmat prin săpături executate acolo cu mulți ani în urmă (1925), cu care prilej, a fost scos la iveală un foarte bogat material arheologic: vase, tipare, instrumente pentru olărie, etc. Tot atunci, au fost constatate și câteva cuptoare pentru ars vase.

O parte din acest material foarte interesant se află în Muzeul Palatului Cultural din Târgul Mureș.

Disciplina arheologică a fost mult păgubită în urma faptului că aceste săpături nu au fost observate cu suficientă grijă și competență arheologică, iar rezultatele nu au fost date publicității și comentate după valoarea pe care o prezentau.

a) *Mâner de vas din lut ars*, păstrat în Muzeul Arheologic din Cluj, Nr. de inventar IV 1698. Lung de 14 cm (fig. 12).

Forma: extremitatea mânerului este rotunjită, la mijloc este mai subțire, iar în partea inferioară, acolo unde mânerul era aplicat la vasul propriu zis, este mult prelungit lateral în formă de semilună, prelungire întâlnită foarte des și la mânerile vaselor de sacrificiu executate în metal.

Pe acest mâner, avem reprezentat în relief: sus, la mijloc, două proeminente în formă de buton bombat. Cea dinspre extremitate este mai mare. De o parte și de altă a celei inferioare, avem reprezentate, în profil, două

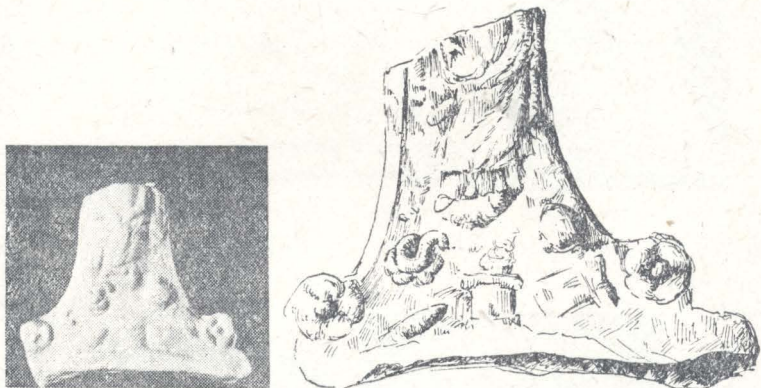

Fig. 13

capete privind spre interior. În partea mijlocie se află o persoană feminină în picioare, îmbrăcată în haină lungă, pe cap cu un coif *attic*, în mâna stângă ținând vertical o lance, iar cu dreapta pare că își ține haina în dreptul coapsei. La picioarele acestei persoane se află: un șarpe încolăcit, o broască țestoasă, iar la mijloc un mic altar aprins.

b) *Fragment de mâner din lut ars*, păstrat în Muzeul Palatului Cultura, din Târgul Mureș. Lung de 6½ cm, (fig. 13). Pe fragmentul păstrat e reprezentată partea inferioară a corpului unei persoane feminine, îmbrăcată în haină lungă, la picioarele căreia se află un șarpe încolăcit, o broască țestoasă, iar la mijloc un altar. Sub șarpe se mai observă o reprezentare greu de lămurit (pare a fi o scoică sau o șopârlă).

În partea inferioară, mânerul se prelungeste în formă de semilună. Pe marginea celor două prelungiri, avem reprezentată câte o rozetă.

c) *Partea inferioară din mânerul unui vas*, păstrat în Muzeul din Târgul Mureș. Lung de 7½ cm (fig. 14).

Partea reliefată reprezintă o persoană feminină, care s'a păstrat numai dela gât în jos. Este îmbrăcată într'o haină lungă (khiton) cu pieptul bine conturat, cu mâna dreaptă puțin îndoită și rezimată pe piciorul drept. Jos la picioarele acesteia, avem reprezentate un șarpe și o broască țestoasă.

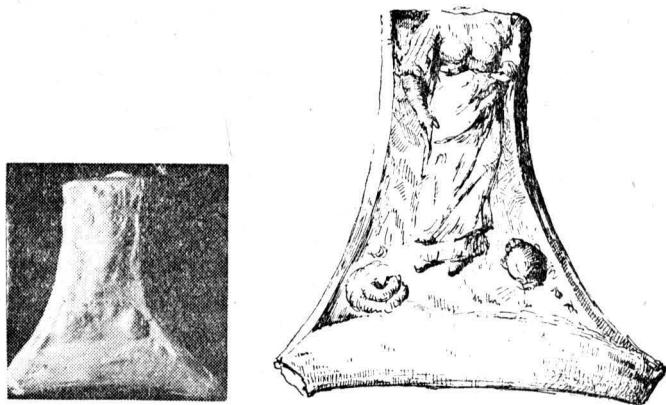

Fig. 14

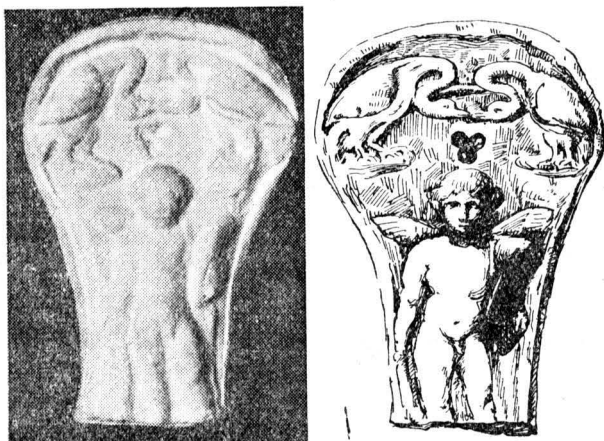

Fig. 15

Și aci, partea inferioară a mânerului se lățește pentru a se prinde mai bine de vasul propriu zis.

d) *Extremitatea superioară din mânerul unui vas, păstrat tot în Muzeul din Târgul Mureș. Lung de 9 cm (fig. 15).*

Mânerul are extremitatea rotunjită, semicirculară. În partea de sus, avem reprezentate în relief două lebede în picioare, cu gâtul încovoiat și

cu capetele întinse atingându-și ciocurile. Sub ciocurile celor două lebede avem incizată în adânc o rozetă trilobată. Mai jos, avem reprezentat, ca element principal, un amoraș artistic executat, ca și restul de altfel. Amorașul, complet gol, se pare că ține în mâna stângă cornul abundenței, iar în mâna dreaptă s'ar putea să aibă un arc, sau, eventual, în dreapta un ciomag, iar în stânga pielea de leu, în care caz am avea un *Cupidon* însoțit de emblemele lui *Hercule*. Mai probabilă mi se pare prima supoziție.

Toate aceste mânere de vase, făcute din *terra sigillata* de calitate inferioară, sunt, fără îndoială, o fabricație locală, provincială.

Însă nu toate elementele tehnice și realizările artistice pe care le întâlnim aci trădează numai decât o artă provincială. La prima lor examinare, un contrast pronunțat se vede între execuția artistică a reprezentărilor de pe aceste mânere și modelarea lor pe restul suprafeței.

Dacă privim de aproape partea lor din spate și în general, părțile care ies din zona reliefată, observăm că ele sunt primitiv modelate și nesimetric retușate. Mâna olarului provincial este evidentă.

Observând acestea am putea presupune că, reprezentările figurate de pe toate cele patru fragmente de mâner au fost făcute după tipare artistic executate, importate din vreun ținut, din vreo provincie a imperiului, cu posibilități de creații artistice superioare, căci aceste modele primează prin superioritatea lor de execuție față de produsele artistice provinciale dacice, de regulă de calitate inferioară și mult mai rudimentare.

Sau chiar dacă aceste tipare au fost executate în Dacia fără îndoială că, imprimarea lor s'a făcut după model străin, poate după un model al vaselor de metal.

Și într'un caz și în altul, ele nu aparțin direct produselor provinciale dela noi, întrucât primul model nu a fost executat pe teritoriul țării noastre.

De aici, rezultă cred, contrastul mare între părțile reliefate, făcute după modelul importat, și restul ieșit din mâna nedibace a meșterului provincial.

Materialul din care sunt făcute, *terra sigillata*, de calitate inferioară, trădează, de asemenea, originca provincială a atelierului din care au ieșit.

Ca formă, mânerele noastre (și peste tot vasele de sacrificiu), imită forma vaselor lucrate în metal.

Se mai pune o întrebare: dacă aceste patru mânere au fost făcute după unul sau mai multe modele?

Au fost făcute cu două tipare diferite. Și anume, mânerul *a*, *b* și *c* (fig. 12, 13 și 14) după unul și același model iar *d* (fig. 15), după un model aparte.

La fragmentele *a*, *b* și *c*, deși executate după același lipar, există totuși unele diferențe în partea lor inferioară. Pentru lămurire să le comparăm. Atitudinea persoanei principale feminine, poziția mâinilor și a picioarelor,

felul hainei și a draperiei acesteia, prezența șarpelui încolăcit, a broaștei și a altarului, precum și aranjamentul și poziția lor identică, de pe toate trei mânerele, ne fac dovada identității tiparelor după care au fost executate.

Diferența care se observă în partea lor inferioară constă în aceea că, mânerul *b* prezintă pe lângă celelalte elemente comune tuturor celor trei fragmente, două rozete în plus, elemente care lipsesc atât la mânerul *a* cât și la *c*.

Această mică diferență rezultă din faptul că, după ce mânerul *a* a fost pus în tipar și apoi scos, în timp ce lutul era încă moale, a fost retușat de olarul provincial. Astfel, în partea inferioară, poate din cauză că nu reușise bine modelarea, sau poate din alte motive, a fost retușat în forma care se vede foarte clar și pe fotografie, dând impresia, din cauza eliminării unora din elemente, că am putea avea de a face cu mânere ieșite din tipare diferite.

Comparând fragmentul *a* cu fragmentul *b* vedem clar că, la origine, și fragmentul *a* a avut rozete, deoarece în locul unde au fost acestea, suprafața nu a fost atât de bine retușată încât să dispară cu totul urma lor. Deci, concluzia că au fost făcute cu același tipar, este cea verosimilă.

Din mânerul *c*, avem numai extremitatea superioară a acestuia. Deosebirea dintre el și celelalte este evidentă, cu toată asemănarea de formă cu celelalte două fragmente.

Identitatea primelor trei mânere odată stabilită, interpretarea lor din punctul de vedere al reprezentărilor de pe ele, nu poate fi nici ea decât aceeași pentru toate.

Astfel, persoana feminină, reprezentată pe toate trei mânerele, ca element principal și dominant, îmbrăcată în haină lungă cu *coiful attic* pe cap, cu lancea în mâna stângă, nu poate fi decât *Pallas Athena* (Minerva). Identificarea este susținută și de celelalte elemente care îi însoțesc figura. Șarpele este animalul care o însoțește atât de des. La fel de bine cunoscut ca atribut al ei și broasca țestoasă, sau dacă constatăm în loc de broască țestoasă un păianjen, acesta este un atribut și mai frecvent.

Pe baza acestor observații putem conchide că, vasele de sacrificiu, având mânerele *a*, *b* și *c*, ieșite din atelierul dela Cristești, pot fi puse în legătură cu cultul *Minervei*.

Mânerul *d* cu cele două lebede și cu elementul principal reliefat de pe el — zeul amorului — ne îndreptățește să-l socotim ca aparținând unui vas pus în serviciul cultului zeiței *Venus*.

Ca dată, mânerele descrise aparțin mijlocului secolului al III-lea al erei noastre. De altfel, însăși așezarea dela Cristești pare a fi o așezare mai târzie.